

BENGT OLOF ÅRADSSON

Komparo de paroloj el retorika vidpunkto

Abstrakt (Porównanie przemówień z punktu widzenia retoryki). Formalna analiza wypowiedzi – retoryka – ma długą tradycję w krajach zachodnich. Od czasów starożytnych i przez następne stulecia nauczano jej na uniwersytetach i w szkołach i wywierała silny wpływ na społeczeństwo. W Chinach i Japonii natomiast tradycje są inne. Badacze zaświadczenia o obserwowalnych różnicach w sposobie, w jaki uczniowie z różnych kultur piszą teksty. Rodzima kultura piszących/mówców wpływa na ich teksty i przemówienia. Niniejsze studium miało na celu zbadanie, czy istnieją różnice w wystąpieniach esperantystów z różnych tradycji kulturowych. Obiekty badawcze zostały wybrane spośród wykładów wygłoszonych podczas trzeciego sympozjum Nitobe, zorganizowanego w ramach Uniwersalnego Kongresu Esperanta w 2004 r. w Pekinie. Analiza nie potwierdziła jednak wniosków poczynionych przez wielu badaczy. Mimo niepowodzenia autor jest pewny, że bardziej odpowiednia metoda i większa próba mogą pokazać, w jaki sposób kultury rodzime wpływają na esperantystów w ich przemówieniach.

Abstract (Comparison of speeches from a rhetorical point of view). The formal study of speech, rhetoric, has a long tradition in the western countries. From ancient times and during the following centuries it has been taught in universities and schools and has had a strong influence throughout society. In China and Japan the traditions are different. Several researchers have written on the observable differences in how students from diverse cultures write texts. The home culture of the writers or speakers affects their texts and speeches. This study attempts to explore whether there are differences in speeches of Esperanto speakers from various cultural traditions. The study objects are chosen among the lectures given during the 3rd Nitobe symposium arranged within the framework of the Universal Esperanto Congress in 2004, in Beijing. However, the study has not been able to confirm the findings made by other researchers. Although unsuccessful in proving the thesis in this study, the author is sure that more suitable methodology and a larger sample can show how the home cultures influence esperantists in their speeches.

Enkonduko

Ivo Lapenna, en sia libro *Retoriko* (1971, 3-a eldono: 120¹) skribas ke elokventeco estas natura talento, sed ankaŭ ke elokventeco estas bazo de parolarto. Sed la du ne estas tute samaj. Lapenna komparas la elokventecon kun "natura, vigle fluanta torento" kaj skribas ke "parolarto estas konscie reguligita potenca rivero" kiu levas la elokventecon al pli alta ŝtupo. La scienca studo de parolarto, nomita retoriko, havas longan tradicion en la okcidentaj landoj, originante el la antikva tempo. Dum la jaroj la retoriko estis prilaborata kaj ankaŭ instruata en la lernejoj.

La sama tradicio kaj evoluo ne ekzistas en la ĉina kaj japana kulturoj. Moberg (2016: 303) skribas ke "Kiam oni renkontiĝas kun tekstoj, paroloj, kaj parolantoj kiuj ne havas siajn originojn en la okcidenta mondoparto, kelkfoje la propra referenckadro detruigatas. Oni konsciiĝas ke la retorika situacio povas esti alia, ke la retorikaj tradiciaj difinoj ne sufiĉas."

Connor (2013) ankaŭ priskribas ke ekzistas diferencoj en manieroj verki tekstojn, kiuj estas observeblaj, sed kelkfoje miskomprenataj, en lernoĉambroj kie troviĝas gestudentoj de diversaj kulturoj. Ŝi parolas kaj pri la granda kultura situacio, ekzemple la devena lando, kaj pri la malgrandaj kulturoj en kiuj personoj troviĝas kaj estas influataj, ekzemple generacia grupo, eduka nivelo, sekso kaj similaj. Simile McKinley (2013) en sia artikolo konkludas, ke la influo de la kulturo daŭre estas forta en Japanio malgraŭ la tutmondiĝo. Li ankaŭ diras ke la tradicia *ki-shou-ten-ketsu* strukturo (Enkonduko–Evoluo–Turniĝo–Konkludo, vidu sube) pli-malpli malaperis en akademijaj verkoj, sed daŭre restas kvazaŭ-indukta stilo kaj vagaj tezoj kaj asertoj. Tio donas problemojn al japanaj gestudentoj kiam ili venas al okcidentaj (anglaj) universitatoj.

Kirkpatrick kaj Xu skribas (Kirkpatrick & Xu 2012) ke laŭopinie la ĉinaj gestudentoj kunportis ĉinajn parolartajn normojn kaj tradiciojn kiam ili verkas siajn universitatajn eseojn kaj tiu influo efikis negative. Laŭ la verkistoj la ekzistanta sub-supozo estas ke verkado en la angla far tiuj ĉinaj gestudentoj ne estas taŭga por akademia verkado. Kirkpatrick kaj Xu (Kirkpatrick & Xu 2012) same kiel Hellspang (Hellspang 2001) akcentas la miskomprenon ke la uzado de la angla solvis la problemojn pri internaciaj interkonsiliĝoj kaj traktadoj. Hellspang eĉ opinias ke flua regado de la "surfacaĵ" lingvaj signoj povas fortigi la riskojn pri kulturaj miskomprenoj, ĉar la lingva lerteco donas falsan sekurecon ke ili havas malfermitan komunikan kanalon inter si.

Geert Hofstede esploris averaĝajn kulturajn diferencojn inter nacioj (Hofstede & Hofstede 2005). La origina modelo enhavis 4 diversajn kulturajn dimensiojn. Poste 5a dimensio estis aldonita. La dimensioj estas *Potenca distanco*; *Individuismo*; *Vireco*; *Evito de malcerteco*; *Longtempa orientiĝo*. Laŭ tiuj esploroj de Hofstede, la okcidentaj landoj ĝenerale havas kulturojn pli individuismajn kaj la orientaj landoj pli kolektivis-

¹ La paĝnumeroj en la uzata 3-a eldono estas iom konfuzigaj, ĉar pro la reproduktada tekniko la paĝoj ne estas same grandaj kaj paĝnumeroj povas aperi kie ajn sur la paĝo. La indikita paĝo 120 estas la paĝnumero en la 2-eldono. En la pdf de la 3-a eldono la paĝo estas 130, sed tiu paĝnumero ne estas indikita en la pdf. En tiu ĉi eseo mi uzas la paĝnumerojn de la 2-a eldono.

majn. Ekzemple Usono, Aŭstralio, Britio, okupas la plej altajn lokojn (89–91 poentoj) en la tabelo de Hofstede kiam Ĉinio kaj Tajlando ricevas 20 poentojn. Xu (Kirkpatrick & Xu 2005) rimarkis similan diferencon instruante gestudentojn pri esea verkado ke, kvankam ili estis solaj verkistoj, ili ofte uzis la pronomon *ni* anstataŭ *mi*.

Laŭ Hellspong (Hellspong 2000) interkultura miskompreno estas kaŭzita pro manko de familiareco kun la lingva kaj kultura moroj de la alia persono. La lingvaj problemoj estas pli facile eviteblaj, sed tiuj, kiuj estas malantaŭ kaj sub la lingva nivelo, ekzemple pensoj, sintenoj kaj agadmanieroj ne same facile eviteblas. Hellspong donas ekzemplon de tutmonda entrepreno kie la usona grupo kaj la okcident-eŭropa/sveda grupo havas malsimilajn decidkutimojn.

Ĉu eblas ke la diversaj kulturaj tradicioj daŭre influas nin kaj ĉu eblas ke troviĝas distingebla karakterizo en paroloj de okcidentuloj kaj orientuloj? Fiedler en sia artikolo (Fiedler 2014), referencas al rezultoj de pluraj esploristoj kiuj montras ke ekzistas tiaj diferencoj. Iu esploristo montris ke personoj en pensado kaj argumentado havas aliajn strukturojn depende de siaj hejmaj kulturoj. House, al kiu Fiedler referencas, trovis plurajn diversdimensiajn diferencojn inter germanaj kaj anglo-usonaj parolantoj. Simile alia esploristo, Thielmann, trovis kognajn diferencojn en akademiaj tekstoj skribitaj en la germana kaj la angla. Fiedler konkludas, inter alie, ke bona lingvoscio ne sufiĉas, la stilo ankaŭ estas grava, kaj la leganto taksas la kvaliton laŭ la stilo en kiu la artikolo estas verkita. Huckin (en Fiedler 2014: 55) skribas ke la prijuĝo, ĉu artikolo estas sukcesa aŭ ne, dependas de la kultura filtro per kiu oni rigardas ĝin.

Certe ankaŭ en Esperantion esperantistoj kunportas siajn kulturajn influojn en siaj artikoloj kaj paroladoj. La jena studo provas esplori ĉu ekzistas tiaj diferencoj ĉe esperantistaj prelegantoj de diversaj tradicioj. La elirpunkto kaj la kultura filtro per kiu la prelegoj estas studataj estas la retoriko laŭ la romia-greka tradicio.

1. Kio estas retoriko

Eblas paroli pri parolarto/retoriko ankaŭ en ĉiutagaj komunikaj situacioj kiam iu persono volas konvinki iun alian aŭ tutan grupon pri io. En ĉiu komunika situacio, la parolanto havas iun celon, ankaŭ se ne estas eksplicite esprimita. Dum proksima historio la vorto retoriko ofte estis uzata iom negative pri la "ekstera" kaj "surfaca" parola formo kontraste al la enhavo ("nur estas retoriko", "malplena retoriko"). Dum la lastaj jardekoj la intereso pri retoriko tamen reviviĝis kaj oni parte atribuas tiun reviviĝon al la modernaj formoj de amaskomunikado, kiuj ofte estas parolaj.

La evoluo de retorika tradicio akompanis la evoluon de demokratio: retoriko estas maniero esprimi la deziratan enhavon en efika maniero, donas ilon analizi kion oni volas diri kaj estas ilo analizi kion aliaj esprimas. En demokratio ne nur estas rajto esprimi siajn opiniojn, eble eĉ pli multe estas devo esprimi sin mem kaj analizi kion aliaj esprimas, kaj pro tio oni devas lerni efikan parolarton (Florette & Cassirer 1997).

1.1. Klasika retoriko

Dum la antikva tempo, dum la 4-a kaj 5-a jarcentoj a.Kr., la parolarto evoluis. En tiu tempo kaj sociopolitika sistemo, estis necese kapabli paroli por sia afero, ekzemple ĉe la tribunalo aŭ asambleo aŭ simple ĉe festoj (Lapenna 1971). El tio evoluis la studo pri publika parolarto kaj formiĝis la tri klasikaj tipoj de parolartoj, kiuj daŭre estas, almenaŭ plejparte, validaj:

- *genus judiciale*, kutime jura parolo aŭ juĝeja/tribunala parolo: traktas pri farita aŭ nefarita agado kaj pri okazigita aŭ neokazigita agado ĉe ebla kulpanto. Do, la agantoj esploras ĉu io jam okazis estinte, pro kio eblas puni la akuzaton;
- *genus deliberativum*, kutime instiga parolo aŭ politika parolo: traktas plejparte pri la futuro, ĉu io estas farota aŭ nefarota. La parolo volas ekzemple instigi homojn fari ion estonte, post la parolo;
- *genus demonstrativum*, kutime festparolo aŭ ceremonia parolo: laŭdi aŭ mallaŭdi personon aŭ aĵon.

Verŝajne la plej fama persono ligita al la teoria evoluo de retoriko estas Aristotelo (384-322 a.Kr.) kiu en sia instrua libro *Retoriko* (1.2.1, 1355b) skribis ke "retoriko estas la kapablo en kiu ajn situacio trovi tion, kio povas esti konvinka kaj persvada. Tiun taskon havas neniu alia arto. Ĉiu alia arto instruas kaj konvikas pri sia propra fako, ...". Retoriko, do, kontraŭe al aliaj artoj, ne reguligas sian propran enhavon, sed reguligas la prezentadon de aliaj.

Nuntempe oni parolas pri iom alia aŭ modifita triopo (Renberg 2007):

- *argumentaj paroloj*, kiuj celas ke la alparolato akceptu aŭ subtenu iun tezon. Tiu ĉi tipo inkludas kaj la juran kaj la politikan parolojn;
- *amuzigaj aŭ distraj paroloj*, kies celoj simple estas distri homojn por la momento;
- *informaj paroloj*, kiuj celas transdoni informojn kaj instruon. La klasika retoriko neniam interesiĝis pri tiu ĉi ĝenro, sed hodiaŭ ĝi estas unu el la plej ofta en la scienca kaj informa socio.

La arto de retoriko temas kaj pri la strukturo de la enhavo en la parolo, kaj pri la maniero prezenti la parolon – la argumentrimedoj. Parolo estas iuspeca konversacio kaj prezentas ion ie, al ia publiko.

1.1.1. Parolpartoj kaj laborfazoj (la: *partes*)

La preparita parolo konsistas el ordigita kaj logika sinsekvo de pensoj, kiun la oratoro kreas (Lapenna 1971), kaj pritraktas difinitan temon. La parolo, kiel aliaj verkoj, konsistas el pluraj partoj kiujn la parolanto zorge devas eltrovi kaj kunmeti. En la klasika retorika teorio la eltrovo kaj kunmeto de la parolo kaj la fina prezentado konsistas el la subaj fazoj (Lapenna 1971). (Multaj latinaj terminoj troviĝas esperantigitaj en PIV. Tiukaze mi uzas la PIV-ajn vortojn, alie mi provis traduki la terminon al Esperanto kaj samtempe transdoni la signifon.)

- a. *Invencio* (la: *inventio*), la argumentoj eltroviĝas.
- b. *Dispozicio* (la: *dispositio*), la parolo disponiĝas kaj strukturiĝas (Lapenna 1971; Mral, Gelang & Bröms 2016).
 - Enkonduko, kiu laŭ la klasika retoriko havas tri celojn: la oratoro devas atentigi kaj ekinteresiĝi la publikon kaj igi ĝin akceptema al la temo. Dum mallonga tempo la parolanto devas montri sian aŭtoritatecon kaj kredindecon pri la temo.
 - Anonco, kiu konsistas el antaŭsciigo pri la enhavo de la parolo.
 - Ekspono, kie la oratoro prezentas kaj profundigas la fonon kaj la faktan staton.
 - Persvado/argumentado, en kiu la oratoro pruvas siajn asertojn. En tiu ĉi parto la tezo kutime estas prezentata.
 - Refuto, kiam la oratoro malfortigas kontraŭajn argumentojn.
 - Konkludo, kie la oratoro ”postulas” la akcepton de sia tezo. Laŭ la klasika retoriko la konkludo ankaŭ enhavas mallongan ripeton de la plej gravaj argumentoj kaj lastan instigon aŭ postulon.
- c. *Elokucio* (la: *elocutio*²), la parolo lingve formuliĝas kaj ornamigiĝas stilistike.
- d. *Enmemorigado* (la: *memoria*), la parolo parkeriĝas.
- e. *Prezentado* (la: *actio aŭ pronuntiatio*), la parolo prezentiĝas.

1.1.2. Argumentrimedoj

Por ke la parolo kaj argumentado estu efika, necesas ke la oratoro bone utiligu tri specojn da argumentaj rimedoj/tipoj (Mral et al. 2016). Temas pri:

- a. *Aŭtoritateco* (gr: *ethos*) – la *ethos*-argumentoj donas aŭtoritatecon kaj kredindecon al la argumentoj, al la tezo kaj al la parolanto. Eblas referenci al la propra aŭtoritateco kiel spertulo aŭ al aliaj gravaj personoj aŭ al akceptitaj fontoj, ekzemple la Biblio aŭ eĉ konataj proverboj. La aŭskultantaro jam antaŭ la parolo formetas ideon pri la parolanto, eble bazitan sur antaŭaj informoj aŭ pro la aspekto/vestaĵoj de la persono aŭ antaŭjuĝoj pro sekso aŭ simile.
- b. *Emociveco* (gr: *pathos*) – la *pathos*-argumentoj celas vekti la emociojn ĉe la aŭskultantaro, ili donas esperon, montras pozitivan/negativan konsekvencon de iu decido, iu minaco aŭ simile. Sen emocioj ni ne engaĝiĝas kaj ne agas.
- c. *Logiko/racieco* (gr: *logos*) – la *logos*-argumentoj direktas sin al la racio kaj komprenemo de la aŭskultantaro. Povas esti statistiko aŭ aliaj faktoj, sed ankaŭ logika rezonado, analogioj aŭ ne kompletaj premisoj, el kiuj la aŭskultanto mem konkludas. Per ili la mesaĝo de la parolanto estas apogata.

² Lapenna kaj PIV inter si similas, sed alimaniere ol aliaj fontoj priskribas, *Elokucio*: ”la eldiro mem de la parolo” (Lapenna) aŭ ”maniero eldiri paroladon antaŭ publiko” (PIV). Laŭ svedaj kaj anglaj fontoj, tiuj priskriboj pli multe similas al *actio/pronuntiatio*. *Elocutio* en la angla estas *style* kaj *pronuntiatio* angle estas *delivery* kaj svede *framförande*. Lapenna priskribas nur la tri unuajn parolpartojn. Simile, en PIV nur la tri unuaj parolpartoj estas listigitaj.

1.2. Retoriko en Azio

Azia retoriko estas juna fako, el la mezo de antaŭa jarcento (Wang 2004). La esploro en azia retoriko provis dum la pasintaj jardekoj fosi sian propran sulkon el siaj orientaj socio-historio-kulturaj tradicioj kaj ne apogas sin sur la greko-romia tradicio. Laŭ tiuj esploristoj ne eblas trovi simplan kaj ekvivalentan difinon pri la azia retoriko kiu similas al la greko-romia retoriko, ĉar tiu ne kovrus la riĉecon de la azia tradicio.

1.2.1. Retoriko en Ĉinio

Frua verko en Ĉinio kiu influis la evoluon de la stilo de parolarto kaj literaturo estis *Chun Qiu Fan Lu* [Rich Dew of the Spring and Autumn Classic] de Dong Zhongshu (Kirkpatrick & Xu 2012). Dong Zhongshu, kiu mortis en 104 a.Kr., vivis dum la Han dinastio. Li sukcesis persvadi la imperiestron fondi akademion kie oni instruis la pensojn de Konfuceo. Tio establis la konfucean stilon kiel la ortodoksan stilon.

Laŭ Kirkpatrick la ĝenerala saĝeco diras ke la tradicia ĉina retoriko preferis "oblivkecon" kaj nerektecon (Kirkpatrick 2012). Se iu volis protesti pro io, tiu devis utiligi nerektan kritikon kaj teknikojn de ĉen-rezonado kaj/aŭ analogion. Kirkpatrick referencas al la ĉina filozofo Gui Guzi³ el la 3-a jarcento a.Kr., kiu kategoriigas parolojn en du kategoriojn *yin* kaj *yang*.

- *Yin* – nereкта parolo, persvado de la malsupro supren, kiu konsilas parolon per "forkoforma" lango.
- *Yang* – rekta parolo, persvado de la supro suben, kiu konsilas rektan kaj imperativan parolon.

La ĉefa punkto, senĉese ripetata, estas ke oni, pro risko de venĝo, ne malkontentigu la personon, kiun oni klopodas persvadi (Kirkpatrick & Xu 2012). Laŭ Kirkpatrick kaj Xu multaj metodoj de rezonado pro tio adoptis induktajn frazkonstruojn, ĉar tio estis pli sekura. Sed ekzistis tiutempe ankaŭ dedukta maniero aranĝi ideojn, sed la konfucea stilo iĝis la plej forta pro la subteno de la imperiestro dum la Han-dinastio.

Kirkpatrick kaj Xu argumentas ke la socio-politika situacio minimume same multe kiel kulturo influis la manierojn per kiuj la homoj parolis aŭ verkis. La hierarkia ĉina sistemo signifis ke la persvadantoj kutime uzis ne-rektan stilon, en kiu ĉen-rezonado kaj analogio estis utilaj iloj.

La gvidlibro *Rules of Writing* [Wen Ze] de Chen Kui, estas konsiderata esti la unua sistema priskribo pri la ĉina retoriko. Ĝi aperis en la 12a-jarcento dum la Song-dinastio. Dum tiu periodo multaj homoj ekzameniĝis pro la emo de la imperiestroj krei meritokration. La meritoj estu la vojo al publika servo kaj ne privilegio. Samtempe la printada tekniko ebligis edukon al pli multaj homoj. Tiuj okazaĵoj eble kaŭzis la aperon de gvidlibro. La gvidlibro uzas klasikajn tekstojn por instrui principojn de retoriko

³ Laŭ alia fonto (Wikipedia: Guiguzi) la esploristoj ne certas pri la aŭtoro(j) kaj la originaleco de la ĉina verko. La transskribado en Wikipedio ne estas la sama kiel uzita ĉe Kirkpatrick kaj en tiu ĉi eseo.

(Kirkpatrick & Xu 2012). Laŭ Chen Kui la supera regulo estas ke la lingvo estu simpla, klara, konciza kaj samtempa. Li ankaŭ proponas tri manierojn aranĝi argumentojn. Laŭ Kirkpatrick kaj Xu tiuj manieroj ne malsimilas al hodiaŭaj retorikaj konsiloj. La influo de Chen Kui daŭris plurajn jarcentojn.

1.2.2. Retoriko en Japanio

Moberg priskribas la evoluon de retoriko en Japanio (Moberg 2002). La okcidenta parolarto alvenis Japanion fare de la jezuitaj pastroj en la 16a jarcento. Ili havis la celon konverti la enloĝantojn al la kristana kredo. Sed pro la izoliga politiko de la ŝoguna socio la kristana misio kaj la instruo de la okcidenta retoriko malaperis. Dum la Mejĝi-restarigado la duan duonon de la 19a jarcento, revenis la retorika agado, kvankam neniu libro estis publikigita komence. Dum tiu periodo la Movado de la Popola Rajto kreskis kaj simile asocioj por publika parolado.

Unu el la plej konataj kontribuantoj al la moderniĝo de Japanio kaj la disvastiĝo de okcidentaj pensmanieroj kaj ideoj estis Fukuzawa Yukichi. Laŭ Moberg, Fukuzawa enkondukis la okcidentan tradicion publike paroli antaŭ iom pli ol 100 jaroj. Okaze de la unua japana asambleo en 1890, politika diskuto por la unua fojo estis akceptita en Japanio. Post la Mejĝi-periodo, la okcidenta retoriko malevoluis, kaj dum la periodoj ĝis la lastaj jardekoj de la 20a jarcento, retoriko ne estis instruata en Japanio. Okabe (en Moberg 2002) substrekas ke japanaj verkistoj kulpigas la konfucean sistemon pro tio ke ne ekzistas parolarta tradicio en Japanio kaj ke oni neniam instruis paroladon en la japanaj lernejoj. Morrison (en Moberg) simile, laŭ sia esploro, akcentas ke la parolarto instruata en retorikaj libroj koncentriĝas sur la ceremonia tipo de parolarto, kaj nenion diras pri la jura aŭ politika tipoj. Nuntempe la situacio rapide ŝanĝiĝas kaj komencante post la 1980aj jaroj estas movo for de legado/skribado al parolado/aŭskultado. Laŭ Moberg multaj japanoj opinias ke bona oratoro estas "ne-japana", tio estas ke ne respiegulas la verajn japanajn valorojn.

1.2.3. Ki–shou–ten–ketsu

Strukturo ofte uzata en klasikaj tekstoj en Ĉinio, Koreo kaj Japanio estas la 4-parta *Ki–shou–ten–ketsu* kiu proksimume signifas Ekonduko–Evoluo–Turniĝo–Konkludo (Vikipedio: Ki–shou–ten–ketsu). La strukturo estas uzata kaj popularigata en la arto de Manga.

- *Ki* [enkonduko]: en tiu ĉi parto personoj, tempo kaj aliaj gravaj eroj estas prezentataj por ke oni povu kompreni la situacion.
- *Shou* [evoluo]: la profundiĝo en la rakonton sen grandaj ŝanĝoj kaj eble ni rilatiĝas kun la rakonto.
- *Ten* [turniĝo]: surpriza evoluo kaj turniĝo en la rakonto, komplikaĵo. La situacio estas vidata el alia vidpunkto.

- *Ketsu* [konkludo]: la historio finiĝas kaj la efiko de la tria parto sur la du antaŭaj partoj evidentiĝas.

Laŭ McKinley la *ten*-parto estas tiu kiu plej multe diferencas inter la japana stilo kaj la kutimaj kaj akceptitaj anglaj eseaj stiloj. En eseoj laŭ tiu ĉi japana stilo, la ĉefa ideo estas prezentata nur je la fino kaj la antaŭaj partoj ne donas argumentojn kaj pruvojn por la ĉefa ideo. La leganto/aŭskultanto devas mem konkludi el la informo kiu estas prezentata.

Ekzemplo fare de la poeto Sanyō Rai (Vikipedio: Ki–shou–ten–ketsu):

Ki [enkonduko]: *Filinoj de Itoya, en la Honmachi de Osaka.*

Shou [evoluo]: *La plej aĝa filino estas dek ses kaj la pli juna estas dek kvar.*

Ten [turniĝo]: *Tra la historio, generaloj mortigis la malamikon per pafarkoj kaj sagoj.*

Ketsu [konkludo]: *La filinoj de Itoya mortigas per siaj okuloj.*

1.2.4. Kenkyo [angle: modesty]

McKinley (2013) referencas al Turner kiu argumentas ke troviĝas negativaj stereotipaj opinioj pri aziaj gestudentoj kiuj ne estas validaj. Laŭ Turner ekzistas ”kontrastaj edukaj ideologioj” [contrasting educational ideologies] kaj la montrita silenta kaj pasiva sinteno de japanaj gestudentoj, kiu ofte estas atribuita al la konfucea pensmaniero, ne estas vera, sed dependas de tio ke por japana studento estas grave montri kapablon aŭskulti kaj ne oponi, trovi harmonion inter kontraŭaj starpunktoj.

La kutimo skribi indukte povas ankaŭ esti atribuita al la principo de *kenkyo*, ĉar en la japana kulturo ”memaserto estas pli aŭ malpli senkuraĝigita, dume konsidero por aliaj estas kuraĝigita”. La nocio pri konformeco en la japana socio, pri kiu la infanoj jam frue lernas en sia hejmo, ankaŭ havas influon en la maniero argumenti.

2. Materialo kaj metodo

En tiu ĉi studo la aktoj de la 3-a Nitobe⁴-simpozio estas uzataj. La simpozio kun la temo *Al nova internacia lingva ordo* okazis en Pekino 2004, lige kun la UK.

Inter la multaj prelegoj tiuj estis elektitaj, laŭ la jenaj kaj simplaj kriterioj: prezentitaj en Esperanto, kaj okcidentuloj kaj orientuloj estu reprezentataj. Kaj ne estu tradukoj.

La avantaĝo elekti la parolojn el la Nitobe-simpozio, estas ke la paroloj estas prezentataj en la sama kunteksto, antaŭ la sama publiko. La aktoj de la simpozio estas publikigitaj kio faciligas la analizon. Tio samtempe malebligas analizon de la persona

⁴ NITOBE Inazo (1862–1933) estis japano, doktoro de agrikulturo, edukisto, verkisto, Asista Ĝenerala Sekretario de la Ligo de Nacioj kaj fervora simpatianto de Esperanto. Li partoprenis la 13-an UK en 1921 en Prago kiel oficiala delegito de la Ligo de Nacioj (<http://www.esperantic.org/eo/eventoj/nitobe-simpozioj/>).

apero, prezentado kaj la parolmaniero – kiu estas tre grava por la retoriko. Ankaŭ ne estas evidente ĉu, aŭ en kiu grado, oni redaktis sian prelegon kaj verŝajne adaptis ĝin por publikigadon antaŭ oni publikigis ĝin en la aktoj.

La prelegoj estis studataj el la elirpunkto de klasika retoriko. La jena listo provas de krudskiza al detala perspektivo alproksimiĝi al la prezentmaniero de la diversaj parolantoj: *Ĝeneralaj kriterioj*; *Kunteksto*, *Dispozicio*; *Argumentaj rimedoj*; *Argumentado*; *Stilo*. Stilo temas pri la stilnivelo, pensfiguroj, metaforoj, prezentado ktp.

Ĝi ankaŭ inkludas la averaĝan frazlongecon, uzon de kelkaj vortoj kiuj eble iom lumigas stilon (mi; ni; Ĉinio; ĉina; angla; “mal”-vortoj; hegemonio; etna). Por trovi tiujn karakterizaĵojn, sveda legeblecindica kalkulilo estis uzata, nome LIX (LIX räk-nare, LIX readability formula). Tiu kalkulilo nombras la frekvencojn de vortoj, kiom da frazoj, kiom da vortoj, kiom da longaj vortoj (pli ol 6-literaj) kaj kalkulas la rilatojn inter ili. Laŭ la esploro farita de Björnsson (Wikipedia, LIX) tia kalkulo montras (en la skandinavaj lingvoj) krude la nivelon de facileco/malfacileco de la teksto. La kalkulilo ne estas adaptita por Esperanto, sed la bazaj indicoj tamen donas statistikan priskribon pri la teksto. Ekzemple la pronomoj mi kaj ni povas indiki la kulturalan diferencan laŭ la dimensio individuismo – kolektivismo laŭ Hofstede.

Karakterizo per kiu Esperanto, kiel planlingvo, estas aparta, estas la kunmetaĵoj. En la skandinavaj lingvoj kunmetaĵoj signifas pli longajn vortojn kiuj plejofte estas pli malfacile legeblaj ol pli simplaj vortoj. En Esperanto tio ne veras, sed la uzo de pli longaj vortoj certe indikas kunmetaĵojn, interalie ”mal”-vortojn, kiuj fakte povus esti pli facile legeblaj por la averaĝaj esperantistoj. Kontraŭe, la pli ofta uzo de mallongaj vortoj povas indiki pli da neologismoj kaj eble ankaŭ pli lertajn esperantistojn.

En tiu ĉi artikolo estas prezentataj tiuj kriterioj, kiuj montras diferencojn inter la prelegantoj.

3. Analizo

La 3-a Nitobe-simpozio okazis en la kadro de la Universala Kongreso (UK) en Pekino dum 25–26 julio 2004. La temo estis difinita; “Al nova internacia lingva ordo”. En la simpozio partoprenis ĉirkaŭ 50 personoj el diversaj naciaj kaj internaciaj instancoj (laŭ la Kongresa kuriero). La fizika ĉirkaŭaĵo, tio estas la loko, la publiko, la lando kun sia politiko kaj kulturo estis la sama por ĉiuj prelegantoj. La prelegantoj ne nur alparolis kaj celis konvinki la ĉeestantajn aŭskultantojn, sed celis pli grandan publikon per siaj prelegoj kaj per sia posta prezentita rezolucio.

Renato Corsetti malfermis la simpozion. En sia malferma parolo li donas la tonon kaj formas etoson. Li parolas iom pri Nitobe Inazō kaj pri la lingvo Esperanto. Li emfazas la kredon de esperantistoj per “Nia baza kredo estas, ke homoj naskiĝas egalaj” kaj daŭrigas per du kromaj ”kredoj”; ke en ĉiu kulturo estas io kio havas universalan valoron kaj estas krimo se oni kondamnas kulturojn kaj popolojn kiel subevoluintajn.

Ankaŭ, ke ni ne estas ”kontraŭ la angla” – sed ”por egaleco de ĉiuj lingvoj kaj de ĉiuj kulturoj”.

Ĉinio estas vastega lando, kun 56 rekonitaj etnaj grupoj (Vikipedio). Ĉinio havas sperton pri lingva diverseco, kie unu lingvo ”regas” super aliaj, sed ankaŭ sperton en situacioj, kie la ĉina lingvo praktike ne havas la samnivelan rolon kiel la angla, ekzemple en UN, kvankam la denaska parolantaro de mandarena lingvo superas tiun de la denaskaj angloj. La ĉinia ekonomio estas unu el la plej grandaj kaj grava motoro por la tutmonda ekonomia sistemo. En tiu kunteksto la prelegantoj parolis pri lingva justeco. Eblis aludi kaj al la enlanda kaj al la internacia roloj de Ĉinio por ke ni havu pli da lingva egaleco.

Trovitaj kaj eblaj diferencoj en la diversaj artikoloj temas pri la uzo de la pronomoj *mi* kaj *vi*; kiel ili instigas al agado je la fino de sia prelego kaj kiujn metaforojn la prelegantoj uzas.

3.1. La uzado de la pronomoj

La prelegantoj iom alie uzas la personajn pronomojn *mi* kaj *ni*. En la suba tabelo vi vidas ke la ĉino uzas la pronomon NI pli multe ol la aliaj prelegantoj. Kune kun la koreo la ĉino uzas la pronomon NI 4-foje pli ofte ol la pronomon MI. La usonano siavice uzas MI/NI proksimume samgrade. Tia diferenco en uzo povas indiki kulturalan diferencon inter okcidentuloj kaj orientuloj laŭ Hofstede (Hofstede & Hofstede 2005) kaj Xu (Kirkpatrick & Xu 2012). Sed iom kontraŭe, unu el la japanoj uzas MI preskaŭ 2-foje pli ofte ol NI. La diferencoj estas kompreneble ankaŭ influataj de la diferenco en la prelegtemoj.

Origino de la preleganto	Uzo de Mi	Uzo de Ni	Vortkvanto en artikolo
Usonano	4	5	4214
Japano	2	0	990
Ĉino	5	20	3305
Japano	21	13	1407
Koreo	2	8	2582

Tabelo 1. Uzo de la pronomoj MI/NI ĉe la prelegantoj

3.2. Instigo al agado

Ne estis tute en ĉiu prelego kion la preleganto volis ke okazu post la prelego. Tamen ĉiam iu preleganto celas ion. La simpozia temo *Al nova internacia lingva ordo* kaj en la analizo, mi serĉis tion, kion la preleganto pli klare esprimis, kio povus konduki al tiu celo. En la suba tabelo videblas ke la usonano kaj unu japano havas pli rektajn

instigojn ion fari. Unu japano per sia demando ne-rekte implicas kion ni faru. La ĉino kaj la koreo simple konstas kio estas bezonata, sen rekta instigo al agado.

Origino de la preleganto	Instigo al agado
Usonano	... forĝi aliancon inter tiuj, kies lingvoj estas diskriminaciaj.
Japano	Ĉu oni preferus la malnovan vojon kiun Francio aŭ Britio marŝis en la Ligo antaŭ 82 jaroj? Aŭ ĉu oni preferus la vojon montritan de Dro Nitobe?
Ĉino	Per tiuj ĉi klopodoj ni kreskigos la K-valorojn de la ĉina kaj de Esperanto, samtempe reduktos la K-valoron de la angla ... ¹
Japano	Esperanto estas la plej konkreta maniero por atingi mondan pacon. ... Ni devas helpi ilin [kiuj suferas sub la angla lernado]...
Koreo	... nova internacia lingva ordo estas bezonata.

¹ K-valoro estas la rezulto de matematika formulo kaj signifas la komunikan valoron de iu lingvo en la lingva merkato

Tabelo 2. Diversaj manieroj instigi al agado kiu kondukas al nova lingva ordo

3.3. Frazstatistiko

Por iom analizi la lingvouzon, simpla vortanalizo rezultis en la suba statistiko, kiu videblas en la tabelo 3. Temas pri frazlongecoj kaj meznombra vortkvanto en la frazoj, en kiu grado la preleganto uzis "mal"-vortojn kaj la plej longa vorto en la prelego, kiuj ĉiuj estas pli/malpli simplaj kunmetaĵoj. Se la preleganto uzas malmulte da "mal"-vortoj, tio povas indiki ke la preleganto uzas multajn neologismojn kiuj siavice povas malfaciligi la legadon por ne same lertaj legantoj. Multaj "mal"-vortoj kontraŭe povas indiki ke la preleganto adaptis sian prelegon al averaĝa esperantisto. La nombrado de "mal"-vortoj baze estis kontrolo ke la vortlongeco ne ĉefe estas kaŭzata de vortplilongigo pro ofta uzo de la prefikso mal-.

La usonano uzis notinde la plej longan frazon kaj kune kun la koreo havis la plej longajn frazojn je 21 vortoj averaĝe. La prelegantoj ne multe diferencis en uzo de longaj vortoj, kiuj havis inter 15–19 literoj. Mallongaj kunmetaĵoj ne aŭtomate signifas ke ili estas pli facile kompreneblaj, kaj la aŭtoro stumblis ĉe la vorto komunlingvigiĝado.

En tiu ĉi artikolo kun proksimume 4500 vortoj troviĝas 25 mal-vortoj, tio estas 6‰. Komparu tion kun la uzo ĉe la prelegantoj, kiuj estas montritaj en la suba tabelo.

	Frazlongeco (vortoj) Plej longa frazo; Meznombro	Plej longa vorto (literoj)	"Mal"-vortoj
Usonano	Maks. 75; $\bar{x} = 21$	<i>potencoekvilibron</i> (17)	47 (11 %)
Japano	Maks. 48; $\bar{x} = 16$	<i>agrikulturpolitikon</i> (19)	4 (4 %)
Ĉino	Maks. 40; $\bar{x} = 15$	<i>interŝanĝvalorojn</i> (17)	22 (7 %)
Japano	Maks. 37; $\bar{x} = 12$	<i>neangleparolantaj</i> (17)	14 (10 %)
Koreo	Maks. 53; $\bar{x} = 21$	<i>komunlingviĝado</i> (15)	31(12 %)
<i>Tiu ĉi artikolo</i>	Maks. 51; $\bar{x} = 12$	<i>argumentadmanieron</i> (18)	25(6 %)

Tabelo 3. Kelkaj statistikaj nombroj pri la tekstoj

La nombroj en la tabelo ne estas atribueblaj al kulturaj diferencoj, sed per ili eblas kompreni ke en kelkaj bazaj statistikaj nombroj ne troviĝas grandaj diferencoj inter la tekstoj. La diferencoj probable plej multe estas atribueblaj al personaj trajtoj kaj lingva lerteco ĉe la preleganto.

3.4. Metaforoj

Kelkaj prelegantoj uzis metaforojn kiuj ne estas tiel konataj, ekzemple por la ĉino la angla lingvo similis al arbo aŭ ke pli forta lingvo formanĝas aliajn lingvojn. Simile la koreo esprimis ke etna lingvo estas kanibaleca aŭ lingvovora. Tiu ĉi studo ne esploris ĉu tiuj metaforoj estas tradukoj el iu etna orienta lingvo.

En la suba tabelo troviĝas metaforoj uzataj de la prelegantoj.

	Metaforoj
Usonano	"tiu neŭtrala lingvo ... <u>maturiĝis</u> tiel rapide kiel lingvo" "diversaj naciaj lingvoj <u>interkubutumas</u> " " <u>eskapi</u> la realon" "kulturo kaj valoroj ... <u>forvaporiĝus</u> pro senutilo"
Japano	"Japana delegito <u>malvualis</u> " "montris sian <u>enradikiĝintan</u> intereson"
Ĉino	"La vera <u>nigra oro</u> de Britio" "ke la angla jam fariĝis, fariĝas kaj fariĝos la <u>arbo</u> sur kiu kreskas <u>mona frukto</u> " "ekruli la <u>neĝbulon</u> ... kreas grandegan <u>breĉon</u> " " <u>formanĝi</u> aliajn lingvojn"
Japano	"Hanoutaux <u>kontraŭbatalis</u> kontraŭ la propono" "Reynold <u>atakante</u> Esperanton" "Esperanto, <u>kuris</u> iom antaŭ la ĝenerala opinio" "la historio de la mondo <u>atestas</u> "
Koreo	"etna lingvo estas <u>lingvovora</u> (aŭ <u>kanibaleca</u>)" "la uson-angla lingvo <u>voras</u> aliajn naciajn lingvojn"

Tabelo 4. Listo de uzataj metaforoj

4. Konkludo

Tiu ĉi studo volis montri, ĉu eblas apliki iun precizan “struktureon”, la klasikan retorikon, por paroloj de orientuloj kaj okcidentuloj. Kvankam la klasika retoriko havas pli-malpli fiksitan struktureon, ĝi ne estas rigida sistemo, kaj la parolanto povas konscie devii de tiu strukturo por atingi sian celon pli efike. Tio kompreneble indikas ke la preleganto konscias pri la klasika retoriko aŭ iun alian struktureon de sia hejma kulturo, kio verŝajne ne ĉiam estas la okazo.

Montriĝas ke neniu studata parolo strikte sekvas la struktureon de la klasika retoriko kun enkonduko, ekspono, tezo, argumentado, (refuto) kaj konkludo. Tuj devas tamen konstati ke troviĝas ĉe la prelegantoj pli-malpli ellaboritaj ekspono/profundiĝo en la temon, argumentado kaj konkludo kun ia instigo al agado. La tezoj troviĝas, aŭ estas komprenataj, en formoj ne eksplikitaj, ofte en demandaj formoj.

Diferencoj atribueblaj al diversaj kulturoj povas esti la stilo kaj la maniero esprimi sin, ekzemple indikite kaj konkrete en la uzado de la pronomoj *mi* kaj *ni*. Laŭ esploroj kaj spertoj faritaj, ekzemple la supre menciitaj Hofstede kaj Xu, la orientuloj pli multe orientas sin al la grupo kaj malgravigas sin mem. La ĉino rimarkeble elstaras en sia uzado de la pronomo *ni*.

Alia ebla diferenco troviĝas ĉe la usonano kiu esprimas pli klaran konkludon kaj rektan instigon al agadoj al kiuj la aŭskultantaro povas kontribui. Ĉe aliaj la instigo al agado estas pli obskure direktita al iu decidokapabla forto. Tiu diferenco parte kongruas kun la eldiro de McKinley pri la kvazaŭ-indukta stilo kun vagaj tezoj kaj asertoj. Tio povas esti same atribuita al azia maniero *yin-yang* laŭ Kirkpatrik ne rekte paroli al superuloj, sed pli multe doni implicajn konsilojn.

Do, troviĝas diferencoj inter la prelegantoj, kiuj eble-eble estas atribueblaj al kulturaj diferencoj, sed ankaŭ eblas ke tiuj diferencoj estas trovitaj, ĉar la paroloj estas rigardataj kaj studataj tra kulture kolorigitaj okulvitroj kaj la antaŭjuĝoj de la observanto.

Krom la hejma kulturo kaj la influo de la lerneja sistemo, en kiuj oni lernis skribi kaj verki kaj eble ankaŭ argumenti, laŭ Connor ĉiu parolanto ankaŭ apartenas al diversaj subkulturaj grupoj, ekzemple akademia, religia, seksa aŭ generacia. Tiuj subgrupoj metas sian filtron kaj kulturon pri lingva uzado kaj eble ankaŭ idealon pri strukturo por efika parolado. La prelegantoj en tiu ĉi studo, ĉiuj apartenas al la akademia subgrupo krom sia hejma kulturo. Ili ĉiuj ankaŭ estas viroj. En kiu grado tiuj subkulturaj grupiĝoj influas iliajn parolmanierojn estas malfacile diri, sed verŝajne la akademia subkulturo estas sufiĉe forta ĉe la parolantoj pro la profesia kariero. Krome, la prelegantoj en tiu ĉi studo apartenas al la subgrupo de lertaj esperantistoj. Ili lernis la lingvon el lernolibroj kiuj baziĝas sur la sama Fundamento kiuj certe uzis pli-malpli multe ekzemplojn el la Zamanhofaj verkoj aŭ alia literaturo devenanta de la sama bazo. Tio unuigas la esperantistojn. Esperantistoj ankaŭ partoprenas en internaciaj kongresoj kaj kunvenoj, kiuj same unuigas. La prelegantoj ankaŭ similas en tio ke ĉiu estas aŭ estis membro de iu esperanto-estraro. Ili verkis aŭ tradukis per Esperanto, kaj precipe la tradukado fortigas la komprenon de aliaj pensmanieroj. Ĉio formas iom pli koheran subgrupan kulturon inter la esperantistoj.

Troviĝas multe da spertoj akiritaj de esploristoj, inter ili kelkaj menciitaj en tiu ĉi studo, ekzemple Connors kaj Fiedler, kiuj atestas pri diferencoj observeblaj ĉe personoj devenaj de diversaj kulturoj. La jena studo, kiu emis serĉi diferencojn en la parolmaniero inter okcidentuloj kaj orientuloj, depende de kulturaj kaj tradiciaj diferencoj, ne povas kun certeco konfirmi tiajn diferencojn. Certe la tutmondiĝo ludas sian rolon en la malgrandiĝo de la diferencoj kaj eble ankaŭ Esperanto kaj ĝiaj internaciemaj parolantoj estas eĉ pli influataj de tiu forto.

Tiu ĉi studo ne elĉerpis la temon. Por plua studado oni devas pripensi la plej taŭgan metodon. Eble ĉiu parolo devus esti aparte studata, el sia propra karaktero kaj deveno, por eltrovi kiun aŭ kian strukturon, stilon, argumentadmanieron ĝi havas por poste povi kompari, ĉu la parolantoj uzas similan aŭ malsimilan parolmanieron kaj aliron al la temo kaj rilati tion al kulturaj diferencoj. Pli konkreta plua studo povus esti la uzado de la metaforoj. La jena studo ne havis la eblecon profundiĝi en la fontoj kaj originoj de la uzitaj metaforoj. Inter la parolantoj la diversaj metaforoj montras sufiĉe grandajn diferencojn. Kelkaj el ili ne estas kutimaj, almenaŭ ne por la nordeŭropa aŭtoro, ekzemple "etna lingvo estas lingvovora" (koreo) aŭ "formanĝi aliajn lingvojn" (ĉino). Sed tamen ili estas facile kompreneblaj. Eblas ke ili estas pli/malpli tradukoj el la propra lingvo kaj fontas el la hejma kulturo, kaj tiel ili trapenetas la kuntirajn subgrupajn fortojn.

Bibliografio

- Aristotelo 2012: *Retoriken* [Retoriko]. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Cassirer, Peter 1997: *Huvudlinjer i retorikens historia* [Ĉefaj linioj en la historio de retoriko]. Lund: Studentlitteratur.
- Fiedler, Sabine 2014: Scientific communication in a lingua franca. *Język. Komunikacja. Informacja* 9: 48-57.
- Hofstede, Geert & Hofstede Gert Jan 2005 (2a eld): *Organisationer och kulturer* [Organizoj kaj kulturoj]. Lund: Studentlitteratur.
- Kirkpatrick, Andrew 2012: Yin and Yang rhetoric and the impossibility of constructive dissent in China. En: *African yearbook of rhetoric* 3.1: 37-48. <http://africanrhetoric.org/ayor-3-1-surveillance-rhetoric/>
- Kirkpatrick, Andy & Xu Zhichang 2012: *Chinese rhetoric and writing: An introduction for language teachers*. Fort Collins: The WAC Clearinghouse.
- Lapenna, Ivo 1971 (3a eld): *Retoriko – kun aparta konsidero al esperantlingva parolarto*. Rotterdam: UEA.
- Lee, Chong-Yeong & Liu, Haitao 2004: *Al nova internacia lingva ordo*. Aktoj de la 3-a Nitobesimpozio de internaciaj organizaĵoj pri lingvaj problemoj en internaciaj rilatoj 25-26 julio, Pekino. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.
- Mckinley, Jim 2013: Displaying critical thinking in EFL academic writing: A discussion of Japanese to English contrastive rhetoric. *RELC journal* 44/2.
- Moberg, Pia 2002: *Political Turning Points: Rhetorical Analyses of Japanese Inauguration Speeches*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Doctoral diss.

- Moberg, Pia 2016: Komparativ retorik i teori och praktik – ett japanskt exempel [Kompara retoriko en teorio kaj praktiko – japana ekzemplo]. En: O. Fischer & P. Mehrens, & J. Viklund (red): *Retorisk kritik* [Kritiko de retoriko]. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Mral, Birgitte & Gelang, Marie & Bröms, Emelie 2016: *Kritisk retorikanalys* [Kritika retorika analizo]. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Renberg, Bo 2007: *Retorikanalys* [Analizo de retoriko]. Lund: Studentlitteratur.
- Wang, Bo 2004: A survey of research in Asian Rhetoric [Superrigardo de esplorado en azia retoriko]. *Rhetoric Review* 23/2: 171-181.
- Interretaj fontoj
- Connor, Ulla 2013: *Intercultural Rhetoric and ESP/EAP*. <http://nus.edu.sg/celc/symposium/Key-note%20Address%20-%20Ulla%20Connor.pdf>
- Florette, Mike (titolo mankas) [la signifo de retoriko por la demokratio]: <http://www.florette.se/2008/03/retorikens-betydelse-for-demokratin/>
- Hellspång, Lennart 2001: *Retorik över kulturgränser* [Retoriko trans kulturlimoj] prelego 2001. [https://www.sh.se/p3/ext/res.nsf/vRes/personal_1513579979240_retorik_over_kulturgranser_pdf/\\$File/Retorik%20%C3%B6ver%20kulturgr%C3%A4nser.pdf](https://www.sh.se/p3/ext/res.nsf/vRes/personal_1513579979240_retorik_over_kulturgranser_pdf/$File/Retorik%20%C3%B6ver%20kulturgr%C3%A4nser.pdf)
- Hellspång, Lennart 2000: *Interkulturell Retorik – Retoriken som redskap för att analysera kulturskillnader i kommunikation* [Interkultura retoriko – la retoriko kiel ilo por la analizo de kulturaj diferencoj en komunikado]. Nepublikigita raporto ĉe la universitato en Umeå kaj Södertörns Högskola. [https://www.sh.se/p3/ext/res.nsf/vRes/personal_1513579979240_interkulturell_retorik_pdf/\\$File/Interkulturell%20retorik.pdf](https://www.sh.se/p3/ext/res.nsf/vRes/personal_1513579979240_interkulturell_retorik_pdf/$File/Interkulturell%20retorik.pdf)
- Hofstede, Geert *Individualism Clearly Cultural* / Geert Hofstede cultural dimensions. <http://clearly-cultural.com/geert-hofstede-cultural-dimensions/individualism/>
- LIX, *Lix Readability Formula: The Lasbarhetsindex Swedish Readability Formula*. <http://www.readabilityformulas.com/the-LIX-readability-formula.php>
- LIX räknare [LIX kalkulilo]. <https://www.lix.se/index.php?f=0>
- Vikipedia: *Etnoj en Ĉinio*. https://eo.wikipedia.org/wiki/Etnoj_en_%C4%88inio
- Vikipedia: *Ki-shou-ten-ketsu*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Kish%C5%8Dtenketsu>
- Wikipedia, *Lix (readability test)*. [https://en.wikipedia.org/wiki/Lix_\(readability_test\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Lix_(readability_test)).